

ГЕОРГИ ФОТЕВ

**БЪЛГАРСКАТА
МЕЛАНХОЛИЯ**

СЪДЪРЖАНИЕ

ПРЕДГОВОР.....	7
УВОД.....	9
ГЛАВА ПЪРВА ИЗХОД: ПРО-ПАДАНЕ.....	37
ГЛАВА ВТОРА ЧИСЛА: ЖИВОРОДЕНИ, МЪРТВОРОДЕНИ.....	61
ГЛАВА ТРЕТА ВЪОБРАЗЕНАТА ИДЕНТИЧНОСТ НА БЪЛГАРСКИЯ НАРОД.....	80
ГЛАВА ЧЕТВЪРТА ГРАДСКА МЕЛАНХОЛИЯ, СЕЛСКА МЕЛАНХОЛИЯ.....	123
ГЛАВА ПЕТА МЕЛАНХОЛИЯТА НА ЦАРЯ.....	194
ГЛАВА ШЕСТА ПОЛИТИКА В БЕЗПЪТИЦА.....	224
ГЛАВА СЕДМА ВСЕНАРОДНИЯТ ТРАУР.....	279
ГЛАВА ОСМА АКЦИОНИЗЪМ В НИЩОТО.....	313
ГЛАВА ДЕВЕТА КРАХ.....	383
ВМЕСТО ЗАКЛЮЧЕНИЕ.....	427
БЕЛЕЖКИ.....	429
ИМЕНЕН ПОКАЗАЛЕЦ.....	451
ПРЕДМЕТЕН ПОКАЗАЛЕЦ.....	456

ПРЕДГОВОР

Във фокуса на изследването е българският живот и работи през десетилетието от 1934 г. (преврата) до 1944 г. (преврата). Предположих, че *българската меланхолия* се проявява най-отчетливо през това десетилетие. Колкото повече напредваше изследването, толкова повече се потвърждаваше първоначалното ми предположение. Надявам се любезният читател, за когото титулт *българска меланхолия* е вероятно твърде озадачаващ, да схване неговия дълбинен смисъл. Знае се, че нашият национален манталитет е характеризиран по най-различни начини, но не и като меланхолен.

Съчинението е по своя характер социологическо (може да се отнесе към историческата социология). Използвани са методи и техники на разбиращата социология. Проучвани са дневници, спомени на участници в събития, писма, стенографски дневници на Народното събрание и статистически годишници, течения на вестници, списания, книги и брошури, публикувани по онова време и третиращи актуални тогава проблеми, речи на дейци, художествена литература, публикувана през десетилетието, по-малко съчинения на историци и др.

Изборът на десетилетието има методологически основания и ограничения. Където се правят отделни отклонения, те са сметнати за неизбежни. Уводът е необходима ретроспектива и реконструкция. Историческият живот не се състои от фрагменти, а от смислови наслоявания. Не всичко остава в живата памет на настоящето, т.е. като спомени.

Който обича родината си, ще изпита болка, потрес и отвращение от тъмните страни на историческия живот. И здравият смисъл подсказва, че понякога забравата е здравословна, а незабравата е опустошителна. Големият въпрос е миналото да не се превръща в инкубатор на цинизъм.

Отхвърлям релативизма (исторически или друг някакъв) като оправдание и прибежище. Колко много насилия и жестокост в новата българска история! Нескончаеми политически безобразия и високопарни оправдания с любов към Отечеството и в името на народа, и пр. В други страни, по-близки и по-далечни, и по същото време, и по-рано е имало насилия, жестокости, дори по-големи и отвратителни. Подобни релативизации са подли. По-добре е да се остава в зоната на меланхолната настроеност като копнеж по един по-уютен свят.

Навярно се очаква дефиниция на това, което е българската меланхолия. Дефиниция в строг смисъл не се предлага и е вредно да се прибегва в наука като социологията. Тази теза е аргументирана в „Диалогична социология“. В настоящото съчинение понятието за българска меланхолия е *експозиция*, която се разгръща в цялото изложение. Терминът е многозначен. Меланхолията може да е сублимно състояние на духа, но и да води до тежко предателство, да е подло малодушие и т.н.

Благодарен съм на благородни хора, които са ме подкрепяли. Благодарен съм на Норберт Рандоф (верен приятел на България) за стимулиращите разговори върху българската духовност. Благодарен съм на моите студенти от Нов български университет. По-щастливи са тези, които помагат. Това е меланхолично признание.

Не мога да не спомена Марияна Фъркова, която така безкористно ми помагаше при подготовката на книгата за печат.

Март 2010 г.
София

Георги Фотев

УВОД

В течение на повече от век поколения българи са получавали национално-духовна закваска с „Под игото“ на Иван Вазов. Романът е може би най-важната българска книга. Неизброими са писанията за художествената творба на Вазов. Едва ли е забелязано обаче, че в романа е употребена девет пъти думата *меланхолия*, включително производните *меланхолическа*, *меланхолна* и др. В „Под игото“ се съдържа архетип на българската меланхолия.

В глава XV на Част първа на романа се разказва, че Огнянов се е упътил на север към балканското гърло на свечеряване, след като преди това едно момче му е пришепнало нещо на ливадата и той се отделя незабелязано от другарите си. Вазов рисува фонова картина и отбелязва между другото, че заедно с възцаряващата се тъмнина се възцарява и „тишината, чудна и меланхолическа, на нощта“.¹ В следващата глава „Гробът говори“ меланхолията е отново свързана с природата. Сутрин е. Огнянов се е упътил към града. Изминал е балканското гърло и е излязъл при манастира, а на поляната пред манастира се разхожда игуменът. Гледка пред погледа на игумена, а може би и пред Огнянов. „Есенната природа имаше ново обаяние с тия позлатени листове на дърветата, с тия пожълтели кадифени гърбове на Балкана и с тая сладостно-нежна повехналост и меланхолия“.² И чудната и меланхолическа тишина на нощта, и меланхолията на есенната природа са одухотворени природни феномени, а не просто физически или природни реалии. Хората одухотворяват. На тях природата се привижда като одухотворена. Нощната ти-

шина е *меланхолическа* за Огнянов, който е в „самотията“. Така е за всеки друг, който е сроден на Огнянов, или за всички, на които Огнянов е сроден. Подобно одухотворяване е приписване на смисъл на нощната тишина изобщо. В това се състои обективността на меланхоличността на нощната тишина. По такъв начин стоят нещата и с меланхолията на есенната природа, сред която в утринта е игуменът и в близост Огнянов.

В глава XV на Част втора в една бунтовно наелектризирана гълчава Безпортев яхва някакъв слисан турчин и пред тържествуващите викове и смехове на народа го кара да върви към Мека. А конят на турчина „меланхолично тръгна след господаря си“.³ Разбира се, меланхолията отново е човешка настроеност и отнасяне. Не е на коня, нито на неговия господар, който в този момент е по-скоро объркан и изплашен може би до краен предел. Безпортев и останалите сеирджии нямат в този момент нищо общо с каквато и да е меланхолия. Меланхоличното отнасяне има място в някаква отстранена гледна точка. В романа това е гледната точка на писателя, която е имплицитна, но достатъчно отчетлива и укоряваща. Тоналността, ако използваме музикален термин, на меланхолията в дадения случай е различна в сравнение с предходните два случая. Тя е по-скоро горчиво-скръбна. При тишината на нощта тоналността на меланхолията е между чудното и самотията, а тази при есенната природа е между обаянието и позлатените листове на дърветата, пожълтелите кадифени гърбове на Балкана и сладостно-нежната повехналост.

В главата „Тлака в Алтъново“ хорската меланхолия се изразява в свирнята на кавалите. „Свирнята, от най-напред нежна, меланхолична, заиздига се високо-високо; очите на свирачите блещяха, лицата пламтяха от въодушевление, ясните звукове звънтяха и пълнеха нощта с дивната мелодия на планините. Те пренасяха душата на балканските върхове и усои; те ти напомняха тишината на горските долини, шушненето на сенките (...). Кавалът е арфата на българските планини и полета!“⁴ Свирнята е нежна и меланхолична. Изтънчената чувствителност не е на някакъв елитен естетизъм, а на народната душа в едно нейно покъртително саморазкриване. Това преди кавалите е в песента за Стоян. Песен за любовта и смъртта. Тази песен слуша и Огнянов и си мисли за „тоя Стоян“ „с мрачно-спокойния поглед на смъртта“, който не изказва ни дума на съжаление, на разкайване, на на-

дежда. „Иска само да умре хубавец!... Де да минеше тоя геройски фатализъм в днешния българин... Ох, тогава съм спокоен за изхода на борбата... Такава борба мечтая аз и такива сили търся...“⁵ В размислите на Огнянов има другояче нюансирана меланхолия в сравнение с тази, която се изразява в свирнята на кавалите.

Познава меланхолията, изпитва меланхолията и Соколов. Тя е неговата и в този смисъл е несравнима. Тя не идва отнякъде. Възниква в неговия индивидуален и уникален жизнен свят. Той не си дава сметка за чувството, което изпитва към Лалка. Времената са мътни и „не се решава да я взема“. Чувството му е слабо, не е страст, а случайна симпатия. Има и други симпатии и като че така му е по-весело и добре. А мисли и за революцията. Но един повод обръща нещата. Бащата на Лалка предрешава съдбата ѝ. „Лалка я не питат, пък тя благоговее пред волята на баща си – отговори докторът меланхолично (...).“⁶ Меланхолията на Соколов е породена от ситуацията, в която изглежда, че той няма, както се казва, полезен ход. В същината си преживяването може да се разпознае в безброй други индивидуални и групови (колективни или общностни) случаи.

Когато Соколов не е спокоен от меланхолията и е зает с докторските и други работи, се натъква на меланхолията на други, което не означава, че всеки път я забелязва или разпознава. Кандов се явява от време на време при Соколов. Когато питат доктора що за човек е Кандов, той го нарича философ, дипломат, социалист, нихилист, руски студент и дявол знае още какво, но и болен. На въпроса дали Кандов би взел участие в народното дело Соколов си мисли, че това не интересува Кандов. Когато се води този разговор, при доктора влиза самият Кандов. Описано е как е облечен. „Високият ален фес зле хармонираше с мургавото му бледо лице, покрито с някаква тъга и съсредоточеност, с някаква меланхолия, която се отразяваше и в мечтателния му поглед. Познаваше се, че тоя момък криеше в душата си някаква мисъл и мъка, която не можеше да победи, нито да сподели с друго“.⁷ За доктора изписаната на лицето и във вида на Кандов меланхолия е признак за заболяване и затова го пита как е със здравето. Посетителят отговаря късо и машинално, че със здравето е добре. Във връзка с този случай е необходимо да се каже, че нерядко от гледна точка на здравия смисъл меланхолията се смята за медицински проблем, по-лек или по-тежък. Впрочем, докторът

сам е скоро изумен, като узнава, че Кандов е воден от съвършено различен мотив за посещението си. Здравият смисъл понякога прави напълно погрешни оценки и преценки, върви в напълно погрешни посоки на нормализациите, които произвежда.

Несподелената и не споделяна от другата страна любов върви ръка за ръка с меланхолията. Такава меланхолия преживява Кандов, който е влюбен в Рада. Меланхолията трансцендира наличния свят. Кандов е в Ганкиното кафене, но веселите кикотения са нещо, от което той е напълно отстранен. Стои мълчаливо в ъгъла и нито вижда, нито чува какво става наоколо. „Вероятно умът му беше унесен в други предели. По мършавото му, бледно, замислено лице беше разляна още по-силна меланхолия и тъга, нещо болезнено, неизразимо болезнено, и то съставяше пълен контраст с безгрижните и разтегнати от смеха физиономии наоколо“.⁸ Меланхолията е свързана с тъга, но не е тъгата. Тя е нещо болезнено, но не се свежда с болезненото, дори с неизразимо болезненото. В случая тя е пронизана с любовта към Рада, която не отговаря на влюбения и не може да бъде винена, а и укорите са напълно безсмислени. Само присъствието по какъвто и да е начин може да го върне обратно от „другите предели“.

Има още една среща и разговор между Кандов и доктор Соколов, когато се откроява отново темата за меланхолията. Докторът посреща студента със зловеща шега. Той се държи така, защото е изпратил Лалка. Тя е погребана и всичко е свършило. Той вече няма работа на пустото място. Докторът се шегува зловещо, но хвърля и „изпитателен поглед на изпитото меланхолично лице на госта си“.⁹ Кандов иска съвет от доктора за роман, който пише. Сюжетът е любовен и както докторът се досеща, е като Гьотевия Вертер. Кандов не иска да докара героя си до самоубийство, а да го спаси, и това е въпросът, по който иска съвет. Докторът пита от каква народност е героят на Кандов и като научава, че е българин, отсича: „Българин? Че българи май не страдат от кара севда. Техните сърца са обвити в биволска кожа... Вие знаете що е кара севда? *Amour desesperé!*“ Соколов изтъква още типични черти за българина: „Обаче аз не знам някой от българите да е умрял от голяма любов... Един момък се обеси по-преди, но то беше, че фалира евреинът, та изгуби...“. Щом романовият герой е българин, не трябва да го самоубивам, казва докторът, защото „няма да бъде вярно... Той трябва да се мъчи...“.¹⁰

Този и подобни щрихи на типичния образ на българина са много устойчиво заседнали в представите на българското национално самосъзнание. Такива представи, понякога по-грубовати (байганьовщината), понякога изтънчени, оставят впечатлението, че меланхолиятта не е уместна и присъща на българската характеристика, а се отнася по-скоро за отделни случаи, които са изключения. Да се говори за българска меланхолия изглежда едва ли не повече от странно. Но да се спрем още на една употреба в романа на Вазов на думата, която ни занимава.

В главата „Въстание“ камбанният звън изразява колективна (общностна) меланхолия. „На 22 априлий въстаниците убиха двама турци пътници. Въстанието вече се окървави и жребият бе окончателно хвърлен. Но напразно се озираха от височините да видят пожара на някои турски села в Стремската долина, условен знак, че Каблешков е дигнал българските села там... Тогава подиреха в планината заслон и скривалище за семействата и пратиха в Копривщица за помощ.“

Въстаниците осъмнаха мрачни и паднали духом. Гергьовден никого не веселеше и камбаната, която свикваше богомолците в храма, меланхолично издаваше звън, приличен на погребален¹¹. Меланхолията е на въстанал народ в един кът на страната, която настъпва след първоначално опияняваща атмосфера из улиците, породена от превъзможнатите страхове от векове, от отхвърленото отчаяние, от дълго хранени надежди, от възторга. Меланхолията на въстаналия народ, изразена от камбаната, се дължи на покрусената надежда и помрачаването на „опияняващата атмосфера“. Ето защо меланхолично издавания звън на камбаната е „приличен на погребален“. Тази девета и последна по ред употреба на думата меланхолия в „Под игото“ е в пряк смисъл колективна, на българския народ от един кът на страната, но не на народа само от този кът. Тук трябва да се употреби думата народ и никоя друга дума не е така подходяща.

Априлското въстание е крах на българския народ, но крах не означава, че е исторически безсмислено събитие или някаква злополучна авантюра. Основателни са тезите за значението на историческото събитие за последващи съдбоносни събития за България. Това се учи в школските учебници по история на България. Крахът на въстанието е тежък не защото силите на поробителя са несъразмерно големи и чудовищно жестоки, за-

щото въстаниците са крайно малочислени, а защото по някакви причини, може би хиляда, огромната част на народа остава безропотна и безучастна.

Има тежки загуби (индивидуални или колективни), които никак не водят до меланхолия. Крахът на Априлското въстание е талази на меланхолия. В „Под игото“ е очертан архетипът на българската меланхолия. Той е прозирен в развръзката на знаменития български роман.

Българското възраждане е процес на формиране на българския национален проект. Пораждаща сила и материя на Проекта е съхранилия се през дълъг исторически период от време без държавност, покорен от османското владичество български етнос. Жив е българският език във всекидневния живот, но по разбираеми причини той е литературно (учено) скромно развит. Християнската (православна) религия е също убежище на етноса в противоположност на господството на исляма и е основа на традиционната култура, на първо място всекидневна и празнична (естествено, проникната от народната религиозност). Историческата памет, родовото и общностното минало са живи чрез фолклор, митове, легенди, сказания и някакви най-вече устно предавани знания, които с течение на времето ще се допълват и извличат археологически, чрез реконструиране и т.н. Що се отнася до политическия аспект на Възрожденския проект, той е определен ясно и повелително: отхвърляне на османското владичество, което се нарича робство, и установяване на българска национална държава. Всички очаквания или виждания за възродената българска държава са тъкмо за национална държава, в смисъл на модерна, а не просто за възстановяване след пет века на традиционната държава. Иначе не би могло и да бъде. Това определя първостепенната роля и значение на политическия проблем и никак не е случайно, че борбата за църковна независимост е натоварена с политически порив, страст и смисъл.

Импетусът на Българското възраждане се свързва със знаменитото послание към българите на Паисий Хилендарски,

импетус от православен духовник, монах с българско етническо самосъзнание. Стопанските въпроси и перспективи са естествена част от формирация се Проект и предстои с времето да се преосмислят и предефинират в степента, в която националният проект се осъзнава и разбира като проект на модерността в България. Формирацията се през Българското възраждане национален проект може да се разглежда като ансамбъл от копнежи, които на практика са пред сурови реалности и нередко пред извънредно тежки и сякаш принципно непреодолими дилеми, т.е. пред наистина отчайващи дилеми.

По главния и ключов политически въпрос сблъсъкът между двете страни, които иначе споделят една и съща крайна цел, е особено ожесточен. Едната страна е за въстание и освобождение чрез национална революция, като се разчита, че може да се възпламени поривът на населението за свобода и независимост. Нетърпението в това отношение се усилява от примера на други народи, които са отхвърлили успешно османското владичество. Другата страна смята, че пътят е на просвещението, т.е. национално освобождение по еволюционен път. Според един трети копнеж българските земи могат да бъдат освободени от Русия. „Дядо Иван“ е дълбок кладенец на българската сантименталност.

Левски е предаден, не се знае всъщност от кого, преведен от шепа заптиета през *пустинята* от Ловеч до София и обесен, като гробът му остава незнатен. Априлското въстание се проваля по потресаващ начин, в т.ч. поради предателства и най-вече поради отчайващо разминаване между очакваното и реалното участие на българското население във въстанието – било поради основателен страх, здрав разсъдък и т.н., изклани са от башибозуци по варварски начин около 30 000 мъже, жени, старци и деца, опожарени са 80 селища, където е имало някакви въстанически прояви, други 200 селища са разрушени и плячкосани.¹² Самотната Ботева чета е разбита и челото на Ботев е пронизано на връх Вола от куршум, който може би е турски. Цялата тази трагедия ще захванва с патос националния дух, духа на националния проект. Провизорно може да се каже, че неуспехите и катастрофите в реализацията на националния проект, проекта на българската модерност, усилят и поддържат трагичното чувство за живота, което е дълбинно затаено в националния менталитет. Разпознават се примиренството,

прекалената търпимост, инертността и пасивността, липсата на националното достойнство и т.н. Като предвидливи се доказват онези кръгове, които са залагали на Големия брат. Тяхното влияние сред народа нараства буйно. На 3 март 1878 г. руско-турската война приключва със Санстефанския мирен договор. Толкова удивителен факт за българите, че се превръща едва ли не в митологично събитие. Извънредно важни моменти на договор се пренебрегват или не се знаят от оцастливеното българско население. Само след четири месеца обаче в Берлин Санстефанска България, в чиито граници се включват всички територии, на които по онова време се намират етнически българи, е изпратена в бляновете. Тези блянове са меланхолни в същината си. Освобождението още в началото е вгорчена радост.

Даден е смразяващ знак на *зависимо развитие*, термин в някои теории на модернизацията, разработвани в социологията на ХХ в. Впрочем един проект изобщо е винаги изправен пред неопределеностите на бъдещето, към което естествено е обърнат. Така стои въпросът с българския национален (на модерността) проект. На вълни, на вълни се преживява неговата нереализираност. Тогава идва меланхолията.

За главен управител на Източна Румелия е назначен Алеко Богориди, българин, който не знае български език. Баща му, както и някои други българи като верни и акуратни поданици на султана се издигнали много в империята и се разправя, че имало и такива, които били добри патриоти. Не само чиновници в империята, но и по-заможни българи, наричани чорбаджии, не биха могли да успеят без готовност да изпъкват с правоверност и сервилност за сметка на някакъв дълг, произтичащ от етническата си принадлежност. Неслучайно революционери като Ботев се гневят на „продажните“ чорбаджии. На другия социален полюс е огромното мнозинство на безпросветната беднота, най-вече селска, слугуващи и чиракуващи при еснафа.

В резултат на масовите изселвания на турци по време на руско-турската война и след това части от българското население се

оземляват повече или по-малко. Освен това „издръжката на руската армия оставя доста пари в населението“.¹³ Кой знае какви промени не настъпват в общата стопанска и социална картина и не би могло да настъпят във вече самостоятелно държавно организиращото се българско общество. Предпоставките на българската модернизация навяват печал. Отделни щрихи на картината в навечерието на Освобождението са показателни. Глава I на „Записки по българските въстания“ Захарий Стоянов е озаглавил „Няколко подробности“ и той се извинява на читателите си, че ще ги занимава с предварителни обстоятелства, които не се касаят до „главния предмет на книгата“, дори казва, че читателят би могъл да подмине първите две глави и да върви напред. А всъщност описанията са извънредно важни и донякъде са ключ за разбиране на това, което е включено в „главния предмет“. Разказва за овчарството, което сам е наблюдавал, преживявал, знае нещата от първа ръка. Някои фрагменти. „Тия овчари киснат в дебело невежество и простотия във всяка отношение. 15–20 души живеят в една стая, наречена колиба, без никакви прозорци и постелки. Когато ще лягат да спят, тия се увиват с различни неочистени кожи, неотдавна одрани от гърба на умрялата от болест овца. (...). Когато се изключи времето, през което доят овцете, когато сиренето е в изобилие, единствената тяхна гозба, останалото време от годината тия нагъват сухия хляб.

Кисело зеле и пипер тия не употребяват, защото с тях се ядяло много хляб и разноските ставали големи. Лук и праз само купуват, но и той се държи под ключ и се раздава с мярка от страна на одаджията. Няма пример почти, щото някой измежду овчарите да заколи нарочно овца или ягне за ядене. Това тия считат за грешно и неприлично, щото един мал-сайбия да заколи от своето стадо здрава и читава овца само за свои удоволствия. С месо тия се смърсяват само тогава, ако някоя овца, след като се е влякла болна няколко деня, видят, че няма да оздравя, и я заколят“.¹⁴ И т.н. Такъв начин на живот и не много по-добър е характерен за по-голямата част от населението.

Няколко щрихи и за еснафите, за занаятчийството. Това е нещо като дребна индустрия в навечерието на Освобождението и до времето, когато започват да се появяват фабрики и да си пробива път капитализмът в България. Димитър Маринов е оставил обстояйни описания на практикуваните през втората

половина на XIX в., а се подразбира и от по-рано, занаяти по територия, която се смята за български земи. Това са кюркчии (кожухари), папукчии и кундурджии (обущари), куюмджии (златари, леяри), абаджии и терзии, грънчари, хлебари, мумджии (правят свещи и сапун), дюлгери, кантарджии (изработват теглилки), котлари (казанджии), мутафчии (изделия от козина), ракиджии, фучеджии (бъчвари), колари и ковачи, халачи (всякакви конски принадлежности), сахаджии (часовникари), шекерджии, бербери, тютюнджии, налбанти, халваджии и бозаджии, тенекеджии, керемидчии (керемиди, тухли), касапи, кръчмари, кафеджии и т.н. Един фрагмент от описанието на Захарий Стоянов. След перипетии, щом напуска овчарлъка в Русчук, той намира работа при абаджия само за един хляб. „След като ме записаха и в еснафския тефтер, въведоха ме вътре в одаята при калфите и чираците. (...). И така наместо дряновия кривак от моите ръце се търкаляше тънката игла и вълнестият напръстек. Твърде много се претеглих аз от новите си другари, калфите и чираците, които, възползувани от моята простотия, постъпяха с мене, както им скимне. Скоро се убедих, че тия последните, макар и да бяха уж граждани с фесове на главата и някои с панталони, но не стояха по-горе от моите овчари. (...). Овчарите такива и онакива, но във всяка колиба можеха да се намерят по десетина книги, тревненска икона и дървен кръст, когато в абаджийските одаи нямаше нищо подобно (...). Всички киснеха в дебело невежество и разврат (...). Най-голямото занимание на калфите беше турските маанета, които тия пееха до преспиване, а в празничен ден пиянствуваха и даваха последната си парица за моабет“.¹⁵ И т.н.

Промените в устройството и функционирането на еснафа са много бавни и не са по същество. Еснафският манталитет е особено устойчив. Промените стават забележими, когато се преминава към разширено занаятчийство, когато с навлизането на капиталистическо производство възниква необходимост от доброволни еснафски организации. Преди да осъзнаят общи интереси, еснафите са самоизолирани и нямат качествата на социална прослойка, както и търговците, за които ще стане дума накратко.

Търговците са житари, на вълна, джелепи (на говеда), солари (на сол), манифактурджии, бакали и др. След Освобождението търговците са лишени, разбира се, от пазарите по времето

на Османската империя. В известен смисъл те са губещи, а като пресметливи хора и хора на интереса живеят за сравнително продължителен период от време с носталгия по миналото, което революционерите и просветените като учители, духовници и някои четящи и любознателни са ненавиждали.

Предстои да се изгражда национална общност и национално общество, на първо място – преди всичко национална, т.е. модерна правова държава. Титулът „строители на съвременна България“ е станал популярен благодарение на Симеон Радев. Подходящ титул. Имат се предвид строителите на държавата и е необходимо да се внимава, за да не се подменя с това проблемът за строителите на българското общество в неговата жизнена тоталност, на България, която, естествено, не се свежда до държавниците, до политическата история на страната. В разширения смисъл са строители хората на българската култура, на образователното дело, на изкуството и науката, на стопанския живот и всички ония социални групи, социални слоеве и класи, общности и т.н. За да се строи нещо ново, е необходимо да се разруши онова, което му пречи. Освен това – едни строят, други рушат. Няма триумфираща свобода. Триумф може да има евентуално само в края на краищата. За кратко.

Възрожденският национален проект не си е давал сметка, поне в достатъчна степен, за оная стопанска и социална база, която бе очертана в едри щрихи, за постигане на политическо освобождение и независимост, за изграждане и развитие на модерна държавност. Чорбаджии, такива, каквито са, овчари, скотовъдци и земеделци, такива, каквито са, неграмотни, които са грамаден дял от населението, грамотни и тънък слой интелигенция, духовници, бивши революционери, участници в Руско-турската война, учили в Русия и Европа, които могат да се преброят, десетки са, всички те са призвани от историческия шанс да осъществят и развият Проекта на българската модерност.

V.

Във връзка с обсъждането на Конституцията в Учредителното събрание се противопоставят два главни политически